

FILOZOFIA POŠTÚROVSKEJ GENERÁCIE

JÁN BODNÁR, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

BODNÁR, J.: The Philosophy of the post-Štúrean Generation. *Filozofia* 34, 1979, No 3, p. 306—317

The paper is dedicated to an analysis of the philosophical development in Slovakia in the latter half of the last century. This development was influenced by the defeat of the insurrection and it was characterized by an inclination to messianism and fideism. The ideological platform of the representatives of the post-Štúrean national revivalist generation was elaborated by L. Štúr in his work *The Slavs and the World of the Future*. This meant a clearcut deflection from the progressive ideas of our enlighteners, it was an expression of resignation and defeatism. It was in sharp contrast to the increasing influence of materialist and socialist ideas on the European continent that in spite of the defeats of revolution determined the main direction of progress in philosophical thinking.

Bežný pohľad na historický vývin u nás v druhej polovici minulého storočia ukazuje dosť výraznú kontinuitu obrodeneckých snáh, kultúrno-ideového programu štúrovskej generácie. Aj keď v iných podmienkach, v inej rovine kultúrneho a ideového pôsobenia pokračuje úsilie o upevňovanie národného povedomia, o rozvoj slovenskej kultúry, osvety, pokračuje boj proti asimilačným snahám, stupňujúcemu sa nacionálnemu útlaku zo strany maďarských šovinistov. Na javisko slovenského kultúrneho diania prichádzajú ľudia rovnako ako štúrovci nadchnutí programom národného obrodenia, vlastenci, vynikajúci spisovatelia, básnici, ktorých viaceré diela patria ku klenotom slovenskej duchovnej tvorby. Spomeňme len také mená. ako Michal Miloslav Hodža, Peter Kellner, Pavel Dobšinský, Viliam Paulíny-Tóth, Ctibor Zoch, Jonáš Záborský, Ján Palárik, Štefan Marko Daxner, Pavel Hečko, Daniel Lauček Záboj, Svetozár Hurban Vajanský a celá plejáda iných a máme pred sebou obraz tvorivej aktivity generácie bezvýhradne oddanej „slovenskej veci“, schopnej v literárnej podobe stvárňovať duchovné hodnoty národného života.

Iný pohľad na kontinuitu historického vývinu u nás nám však neúprosne odkrývajú ideové, filozoficko-teoretické východiská, rámčujúce program národno-buditeľskej politickej a osvetovej činnosti poobrodeneckej generácie z druhej polovice minulého storočia. Aj tu možno hovoriť o kontinuite: práve ona nám odhaľuje hlbokú rozpornosť filozofických východísk kultúrno-ideového svetonázorového programu našich obrodencov. Všetko pozitívne, čo Štúr a jeho generácia využili v obrodeneckom úsilí z osvietenskej filozofie, nemeckej klasickej filozofie a z novších prúdov buržoáznej filozofie vôbec, už nemohlo vystačiť pre angažovanie sa za hlavný dejinný pohyb (pre jeho pochopenie) určo-

vaný rodiacimi sa spoločenskými revolúciami, vedecko-technickými premenami, teda silami, ktoré už dávajú nový obsah takým pojmom ako pokrok, kultúra, racionalita, národné povedomie, demokracia, rovnosť, sloboda a pod. V historickej etape dejín, v ktorej pôsobili naši obrodenci a najmä ich nasledovníci, bolo potrebné pochopiť, že ani dočasné neúspechy sociálnych revolúcií vo svete, ani hlboko zakorenené prežitky feudálnych pomerov, inštitúcií u nás nemôžu zastaviť hlavný smer dejinného progresu, nástup nových síl, nového dejinného subjektu — proletariátu, širokých ľudových mäs. Nepochopenie tejto skutočnosti nevyhnutne muselo ohraničovať rámec celého obrodeneckého programu, rodiť rozpornosti a nakoniec v období krízy voliť ideovú platformu priamo nezlučiteľnú s pôvodnými zámermi a plánmi.

Takouto platformou sa stalo filozofické vyznanie samého L. Štúra v práci *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Ideové svetonázorové jadro, filozofické východiská jasne a jednoznačne formulované v práci hlboko zasiahli a ovplyvnili myšlienkový vývin generácie „národnárov“. Jeho charakteristickými znakmi sa stali konzervativizmus, fideizmus, mystický fatalizmus a mesianizmus. Zaiste sa vyskytli aj hlasy opozície, a to priamo aj v tábore národnárov. Boli to však hlasy ojedinelé, málo výrazné a málo vplyvné, v každom prípade zotrúvajúce na pozíciách fideizmu.

Treba povedať, že v generácii národnárov, príslušníkov Starej i Novej školy, pôsobiacej v druhej polovici minulého a na prelome nášho storočia, skoro vôbec nemáme osobnosti orientované profesionálne na filozofickú problematiku. Ojedinelé filozofické úvahy v článkoch, publikáciách sa úplne strácajú popri bohatej literárnej činnosti, spisovateľskej a básnickej tvorbe. Preto rekonštrukcia ideovej orientácie je úloha značne zložitá, avšak nevyhnutná pre pochopenie myšlienkových hodnôt generácie, ktorá je v našom národnom živote taká známa...

Povšimnime si niektoré kľúčové otázky s filozofickým a svetonázorovým podtextom, ktoré sú obsiahnuté viac alebo menej výrazne v tvorbe tejto skupiny.

Kontinuita s obrodeneckou ideológiou sa jednoznačne prejavuje v chápaní a interpretácii „národnej filozofie“. Pravda, ide o kontinuitu hlboko poznačenú ideovo-politickým vývojom z druhej polovice storočia, charakterizovaným nástupom reakcie, rastu vplyvu cirkvi, zosilneným tlakom maďarského šovinizmu, najmä v období Bachovho absolutizmu. Teoreticko-filozofické východiská „národnej filozofie“ tohto obdobia obsahuje — ako sme už uviedli — Štúrova kniha *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Z Heglovej filozofie dejín je tu prevzatá a fideisticko-mesianisticky interpretovaná myšlienka procesualnosti historického vývoja: dejiny nie sú chaosom, náhodným sledom udalostí, ale zákonitým procesom postupnej emancipácie ducha, jeho sebautvárania z čistej možnosti v objektívnu reálnu danosť. Aj duch národa je súčasťou tohto procesu: so železnou nevyhnutnosťou príde chvíľa, keď sa prebudí, naplní živú miaz-

gu národa a ten vstúpi na javisko dejín, aby naplnil svoje historické poslanie. Treba len silnej viery v budúcnosť (herderovský motív), trpezlivosť, treba vedieť čakať a nie sa búriť, bojovať. Preto je pre takto chápanú ideu „národného obrodenia“ absolútne neprijateľná filozofia revolučných premien, revolučného boja, „filozofia činu“, je neprijateľný socializmus a komunizmus.

Slovenský národ je súčasťou obrovského národného organizmu Slovanstva. Tento organizmus v Štúrovej idealizácii má všetky predpoklady, aby sa „sebarealizoval“ v silnom štátnom a politickom útvere. Ako vzor a zároveň cieľ pre zjednotenie všetkých Slovanov je cárske Rusko. Západný svet — to je chaos, rozklad, voľnomyšlienkarstvo, ateizmus, socializmus. Rusko — to je poriadok, úcta k vrchnosti, náboženstvu, tradícii. Treba zachovať patriarchálne pomery (samoderžavie), ako aj administratívno-sociálne inštitúcie, zaručujúce ich ochranu a existenciu. Slovanský svet splní svoje historické poslanie určené božou prozreteľnosťou, ak sa zjednotí politicky, jazykove aj nábožensky, t. j. podľa Štúra, ak sa pripojí k duchovnému, politickému a spoločenskému organizmu cárskeho Ruska.

Uvedené dejinné filozofické a sociálno-politické východiská začal už pred revolúciou rozvíjať Štúrov blízky spolupracovník Michal Miloslav Hodža (1811—1870). Proti Štúrovi z tohto obdobia Hodžu charakterizuje skôr meditatívny a vizionársky spôsob myslenia, ktorý sa postupne vyvinul v krajný konzervativizmus a fideizmus. Svedčia o tom jeho spisy *Slovoty* (1840), *Dobré slovo Slovákom súcim na slovo* (1847) a *Větin o slovenčině* (1847), v ktorých myšlienku svojbytnosti slovenského národa odieva nábožensko vizionárskymi úvahami „bohočlovečenských“ povinností Slovanstva. Hlavný zmysel historického poslania Slovanstva vidí v službe kresťanským náboženským ideálom, v poznášaní ľudstva k bohu, v realizácii pravej náboženskej viery. Človek sa podľa Hodžu nestáva človekom svojou aktívnou, tvorivou prácou na pretváraní, zlepšovaní či zdokonaľovaní podmienok života, ale stotožnením sa s kresťanskou ideou viery v boha, v schopnosť ľudského ducha poznávať božiu pravdu.

Priamo vizionársky a veštecky pôsobia jeho úvahy a predstavy o budúcnosti slovenského národa a Slovanstva vôbec. Duchovné kvality Slovanov, neskazených západným voľnomyšlienkarstvom, prospechárstvom a egoizmom, umožnia Slovanom splniť ich historické poslanie: vykúpiť celé ľudstvo, naplniť ducha novej prichádzajúcej epochy pravou kresťanskou láskou, vierou v boha. Jedine slovanský duch, ešte nedotknutý „západnou civilizáciou“, môže čeliť nebezpečenstvu materializmu a ateizmu (pozri práce Matore a Vierslavín: zostali v rukopisoch). V jeho úvahách o vzťahu viery a vedy cítiť priamo závan z dávneho stredoveku. Hodža nerozumie či nechce rozumieť prevratnému posolaniu začínajúceho sa vedecko-technického rozvoja. Veda, ak nie je založená na viere, ak nie je limitovaná sférou viery, je nástrojom diabla, smrteľným nebez-

pečím pre človeka: oslabuje jeho náboženskú vieru, odvádza pozornosť od základných povinností veriaceho človeka. Z toho vyvodzuje, že každá rozumová úvaha dostáva pravú hodnotu, zmysel iba vtedy, ak je zakotvená v hlbokej viere v boha, v ideí kresťanstva. Hodža sa pokúsil aj o akúsi klasifikáciu vied tak z obsahového, ako aj terminologického hľadiska. Jeho myšlienkový postup je natoľko zastaraný, ovplyvnený teológiou, že neprináša nič nového, podnetného a zaujímavého. Skôr demonštruje tragické nepochopenie cesty, v ktorej veda začínala mať takú významnú úlohu v službách pokroku, vzdelania, emancipácie človeka.

K Štúrovým ideám sa úzko primkol Samo Bohdan Hroboň (1820—1894), čo dokazuje najmä jeho interpretácia Hegla v básni *Slovo o Goethem a Hegelovi*, Sokol 1863. Hroboň vidí v Heglovi neprekonateľného veľikána ducha, jeho veľkosť však vidí predovšetkým v možnosti uplatniť jeho dialektiku pri hľadaní národného ducha Slovákov, pri jeho povznášaní a pochopení. Rozhodujúci vplyv teológie znemožňuje Hroboňovi pochopiť racionálne, revolučné jadro dialektiky. Dáva prednosť teizmu pred možnými implikáciami heglovského panteizmu, najmä v koncepcii boha.

Postupne sa rozvíjajúce črty mystiky, poetickej imaginácie a fantastickosti, deformujúce racionálny zmysel Heglovej dialektiky, badať v Hroboňových početných básňach. Najmä jeho snaha „obohatiť“ originalnosť slovenskej reči zavádzaním novotvarov, podobne ako to — pravda na inej úrovni — robil Hegel, spôsobuje, že jeho myšlienky sú až nezrozumiteľné, nekomunikovateľné. O príklone k mystickým špekuláciám, odtrhnutým od skutočného racionálneho zdôvodňovania a poznania, svedčí najmä jeho báseň, ktorá vyšla ako príloha k Sokolu roku 1861 *Slovopieseň o stvorení sveta vôbec a tatranského sveta zvlášť*. V svojráznom básnickom jazyku plnom archaizmov, neznámych slovenských výrazov špekuluje o pôvode ľudského rodu, vzniku ženy a muža, postupne však prichádza k hlavnej téme — zrodu Slovanstva, jeho dejinného poslania. Hlavne pod vplyvom poľských mesianistov Cieszkowského, Trentowského a Mickiewicza predurčuje Slovanom úlohu vykúpiť tento svet, dať mu pravú dôstojnosť a ľudskosť. Možnosť realizovať idey „všečloveka“, „všekresťana“ kladie do doby, keď zvíťazia ideály slovanského sveta. Preto odporúča nezúfať, ale trpezlivo čakať, až „príde čas“, keď sa naplní vôľa božia. Aj predstavou o Slovákoch ako jadre Slovanstva a Tatrách ako jeho kolíske (V tých velebných svetoch prírody začnem tvoriť báseň a myšlienku slavianskú. Tam driemu všetky tajomstvá sveta) Hroboň potvrdzuje svoju romanticko-mesianistickú myšlienkovú a citovú orientáciu.

Ešte výraznejšou postavou romantického mesianizmu u nás bol Peter Kellner, pseudonymom Záboj Hostinský (1823—1872), spolupracovník E. Štúra v *Slovenských národných novinách*. Jeho mystikou obalenej apotheóze Slovanov a najmä Slovákov v prácach *Stará vieronauka slovanská* (Pešť 1871) a *Rozpravy večerné o umení staroslovanskom* (Orol 1871,

1879] chýba minimálna logická a faktmi podložená argumentácia; je skôr vyznaním vlastenca, zanieteného národovca, ktorý hľadá východisko z národnej poroby vo fantastických víziách veľkej slovenskej a slovanskej budúcnosti. V tomto smere sa pohybujú aj jeho filozofické špekulácie o slovanskej vede, ktorá na rozdiel od empirickej (podľa neho románskej) a metafyzickej vedy (podľa neho germánskej vedy) povedie k poznaniu celej pravdy, ktorá bude syntézou všetkých čiastkových pravd. „Veda na treťom mieste“ — píše v [1, s. 485], „alebo videnia, t. j. opravdivá filozofia vedie a povedie nás do živého sveta, ukazuje a ukáže nám živé a celé zjavenie boha, otvorí nám svätyne skutočností, skutočností skutočnej a pravdy opravdivej. Táto veda je našou vedou slovanskou a dosiaľ najvyššie prišla k povedomiu v kmeni poľskom a slovenskom. Ona nás naučí poznať celosť zjavenia alebo svet a boha a tak úplnú pravdu.“

Filozofický aspekt jeho myšlienky tzv. slovanskej vedy — čím fakticky myslí filozofiu v najširšom slova zmysle — kotví v Hurbanovej koncepcii „duchovného videnia“ načrtnutej v úvodnom článku *Slovenských pohľadov* z roku 1846 *Veda a slovenské pohľady*. Vyjadruje gnozeologicko-filozofický a metodologický rámec romanticko-mesianistickej predstavy o poslaní novej slovanskej vedy dať nový smer vývinu civilizácie — vytvoríť všeludskú spoločnosť na princípoch lásky, bratstva a humanity. Čisto duchovný princíp „videnia“ pravdy má podľa Kellnera prekonať parciálnosť tak empirického, ako aj racionalistického prístupu k poznávaniu skutočností. Ide v pravom slova zmysle o mystický spôsob „zjavovania“ sa pravdy, konvergujúci skôr básnickému videniu skutočností ako reálnemu postoju k nej. Kellner mu však pridáva nábožensko-idealistický podtext, stotožňujúc schopnosť „videnia“ celej pravdy s poznáním pravdy v bohu.

S kritickým postojom k Hurbanovmu a Kellnerovmu princípu „videnia“ sa stretávame v úvahách Ctibora Zocha (1815—1865). Ide však o kritiku z pozície krajného fideizmu. Zoch ostro napáda neplodné poetizovanie a mätenie pojmov „videnia“ a „vedenia“, „viery“ a „vedy“. Podľa neho postoj k novej vede nesmie spočívať v akejsi imaginárnej schopnosti vlastnej iba Slovanom vytvoríť jej novú podobu, odlišnú od všetkých predchádzajúcich, ale v pochopení, že základy vedy, t. j. vedenia práve tak ako aj „videnia“ spočívajú na viere. Viera je nadradená každému videniu pravdy. To však podľa Zocha neznamená, že by veda či filozofia boli zbytočné, neužitočné pre rozvoj ducha už len preto, že bez nich by sa teológia úplne zdogmatizovala, stala by sa nekritickou a neplodnou.

Ako vidíme, generácia filozofujúcich literátov a básnikov porevolučného obdobia, otrásená prehrou v boji o národnú vec, kompenzuje svoju bezmocnosť nie aktivitou v oblasti hľadania reálnych možností pre budúce akcie na záchranu národného života, ale v romantických, mesianistických víziách, v odovzdávaní sa do vôle božej, v očakávaní zázraku

„zvonka“. V slovenskej minulosti, v povahe národa, ľudí, v reči, v literárnych a umeleckých výtvoroch sa hľadá zdroj „národnej filozofie“, vnútorná sila národa, ktorá má potvrdiť jeho osobitosť, právo na existenciu, vieru v jeho veľkú budúcnosť. V tomto smere rozvíja svoje úvahy aj Pavel Dobšinský (1825—1885) v článku *O slovenských povestiach* (1872). Poznanie podstaty národného ducha má podľa neho rozhodujúci význam pre pochopenie jeho síl, schopností budúceho poslania. Jednou z ciest, ktorá k tomu vedie, je skúmanie ľudových povestí a báji, v ktorých si národ formoval svoje postoje k životu, prírode, svetu a k bohu. Jeho teória povestí vyzdvihuje mytológiu na jeden z najvýznamnejších prameňov skúmania a poznávania dejinného vývinu národného ducha, „národnej filozofie“.

Podobný názor rozvíja v práci *Slovenské bájesloví* aj Viliam Paulíny-Tóth (1824—1877). Aj on hľadal v umeleckých výtvoroch ľudu ukrytú podstatu národného ducha. Povesti, báje skrývajú tajomstvo najzákladnejších prejavov ducha, preto ich treba skúmať, dešifrovať ich vlastný zmysel a funkciu v národnom živote. Krajne špekulatívne sú najmä jeho úvahy o reči. Išlo o akýsi pokus o „filozofiu reči“, ktorá, podobne ako báje, skrýva tajomstvo národného ducha. Aj keď sa rozvíja, príberá nové významy, jej základy zostávajú nezmenené, sú prejavom pôvodného tvorivého aktu ducha.

Reálnejšie a pozitívnejšie sú postoje Paulínyho-Tótha v praktickej, politickej oblasti národného života. Patrili k skupine národniarov, ktorá sa snažila čeliť tlaku odnárodňovania kompromismi, praktickými návrhmi na riešenie národnostnej otázky, rozvoja hospodárskeho života, aktivizácie slovenskej maloburžoázie v získavaní a upevňovaní svojich pozícií v štátnom organizme Uhorska.

Viac na praktické ako na teoreticko-špekulatívne stránky „národnej filozofie“ sa orientovali úvahy a aktivita predstaviteľa Starej školy (jej programom bolo Memorandum) Štefana Marka Daxnera (1822—1892). Ako člen štúrovskej skupiny a aktívny účastník slovenského povstania v roku 1849 bol v časoch silnejúcej maďarizácie pozbavený možnosti pôsobiť na území so slovenským obyvateľstvom. Bol zakladateľom slovenského gymnázia v Revúcej a významným funkcionárom evanjelickej cirkvi. Patrili k skupine národniarov opúšťajúcej pôdu mesianizmu a romantickej filozofie, hľadajúcej argumenty za národné práva a samourčenie skôr na pôde právnych a psychologických faktov.

Z jeho pera vyšiel azda najsmelší autonomistický program za uznanie osobitnosti a samobytnosti slovenského národa. Rozviedol ho (na báze Memoranda) v práci *Slovenská otázka od konca XVIII. storočia* (pôvodne *Hlas zo Slovenska*, Pešť 1861). Filozoficko-právne argumenty potvrdenia osobitosti národa spája s koncepciou ľudskej osobnosti, jej prirodzenými potrebami a právami nevyhnutnými pre jej rozvoj. Národ, ktorý má ako svoje prirodzené znaky vlastnú reč, územie a duchovný život, má právo na samostatnosť, možnosť rozvíjať sa ako rovný s inými

národmi. Je to jeho prirodzené právo. Potreba kodifikovať prirodzené právo národa pozitívnym zákonom je základná požiadavka pre rozvinutie národného života. Slováci môžu s Maďarmi alebo inými národmi tvoriť spoločný politický a štátny celok, pozitívne zákony im však musia zaručiť podmienky pre osobitný národný život, inak sú porušované prirodzené práva rovnocennosti a rovnosti národov.

S podobnými názormi otvorene vystupoval v rámci rôznych národných podujatí ďalší z tábora národniarov — memorandistov Ján Francisci Rimavský (1822—1905). Patrí k neúnavným a nadšeným kultúrnym pracovníkom, obhajcom národných práv a k propagátorom národnej a ľudovej kultúry. Jeho literárne práce sú jednoznačne orientované na posilňovanie slovenského národného povedomia, na praktické otázky hospodárskej a finančnej aktivizácie slovenskej maloburžoázie. Súčasne sú významným dokumentom jeho doby, prameňom pre výskum slovenského myslenia v druhej polovici minulého storočia. (*Vlastný životopis, Vyšetrovanie slovenského ústavu na evanjelickom lýceu v Prešporku roku 1863 a i.*).

V šesťdesiatych rokoch a najmä po rakúsko-uhorskom vyrovnaní roku 1867 začína v slovenskom národnom živote pozoruhodná ideovo-politická diferenciacia. Bezprostredne ju síce vyvolávajú rozdielnosti názorov na územné vymedzenie Slovenska, hlbšie korene rozporov však treba hľadať v rodiacej sa ideovej diferenciacii, aj keď s hmlistým filozofickým podtextom. Proti skupine národniarov, predstaviteľov Starej školy ideove usmernenej Štúrovou národnou filozofiou, posunujúcou svoje ideové pôsobenie stále ďalej od reálneho života, potrieb ľudu k utopickým mesianistickým víziám, formuje sa skupina slovenských politikov s novým národným a buditeľským programom. V politickom programe Novej školy zverejnenom na stránkach vlastného časopisu *Slovenské noviny* sa do popredia dostáva koncepcia spoločnej uhorskej vlasti, národného uhorského federalizmu pri zachovaní politickej a štátnej jednoty. V ideovom pôsobení sa vytyčuje program demokratizácie a liberalizácie, osvety, hospodárskej a spoločenskej aktivizácie, drobnej práce medzi ľuďom. Skutočný rámec uvedených snáh určovala skutočnosť, že skupinu Novej školy tvorili príslušníci rodiacej a aktivizujúcej sa slovenskej buržoázie, katolíckeho kléru a zemianstva vo viacerých prípadoch hľadajúcej zblíženie a spoluprácu s politickou orientáciou maďarskej buržoázie.

Z nášho hľadiska najzaujímavejšou postavou Novej školy bol katolícky kňaz, významný dramatik a spisovateľ Ján Palárik (1822—1870). Ako významné a na danú dobu podnetné treba hodnotiť jeho úsilie dať „národnej filozofii“ nový smer, líšiaci sa od Štúrom skoncipovaného v práci *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Otvorene obviňuje Štúra a skupinu národniarov za nesprávne chápanie slovanskej vzájomnosti. Ich vinou sa „rozšírila po celej Európe chybná mienka o politickom panslavizme v tom zmysle, ako by snahy Slovanov skutočne k centralizácii ruskej smero-

vali“. [2, s. 181] Palárik tým súčasne otvorene dáva najavo svoj odpor k despotizmu, feudálnej zaostalosti a útlaku cárizmu.

Proti romanticko-mesianistickej vízii slovanskej vzájomnosti a najmä jej slavianofilsko-panslavistickej koncepcii Starej školy Palárik horlí za nové demokratické chápanie slovanskej vzájomnosti: „Vzájomnosť slovanská — píše — je spoločné (vzájomné) podielubranie všetkých kmeňov slovanských v ich opravdových národných záujmoch a snahách. Záleží ona vo vzájomnom podporovaní všetkého toho, čo k národnému vývinu a vôbec k hmotnému a duchovnému blahu každého jednotlivého kmeňa dopomáhať.“ [2, s. 183—184] Proti centralizácii stavia federáciu slovanských kmeňov, o ktorej je presvedčený, že pomôže „rovnoprávnosť a slobodu národov v Európe zachrániť a ustáliť“.

Napriek mesianistickému podtónu koncepcie federácie slovanských kmeňov treba u Palárika oceniť jeho myšlienkové mierenie k demokratickým formám života národov, ktoré umožnia „svetlo osvety, vzdelanosti a slobody“. Fakticky celou tvorbou Palárika preniká závan pokrokových myšlienok, hlboký vzťah k prostému ľudu, odpor k útlaku, panskej nadradenosti. Svedčí o tom najmä jeho dramatická tvorba, ktorá kritickým pohľadom na svoju dobu vie aj dnes zaujať diváka.

Ideovo veľmi blízko J. Palárikovi stojí ďalší významný slovenský literát Jonáš Z á b o r s k ý (1812—1876). Jeho kritický postoj voči mesianisticko-utopickým projektom národniarov, voči heglovskému abstraktnému a špekulatívnemu spôsobu uvažovania sa formoval už počas štúdií v Halle. Jeho pohľad na skutočnosť, na idealizáciu Slovákov a Slovanstva sa postupne stával kritickejším a trيزvejším a neraz vyúsťoval až do naturalistických podôb. S neúprosnou satirou odhaľuje malomeštiacke a maloburžoázne pomery, morálne i kultúrne prejavy života na Slovensku u jej „duchovnej elity“, ironizuje heglovské slovančenie národniarov a odporúča realisticky skúmať pomery na Slovensku. Sám však ostáva viac pri kritike ako pri nastoľovaní konštruktívneho programu obrodzovania národa, zlepšovania pomerov, aj keď mu treba priznať záujem o neutešený osud prostého ľudu. Svedčí o tom najmä jeho dvojzväzková zbierka básní *Múdrosť života* (1853) i mnohé príspevky v *Slovenských novinách*. Proti Štúrovej viere v zdravé sily slovenského ľudu, ktoré ho nakoniec privedú k národnej a sociálnej slobode, Záborský kladie väčší dôraz na postavenie inteligencie, duchovenstva a najmä zemianstva v slovenskom národnom živote. Oni sú povolaní vzdelávať zostalý ľud, viesť ho k národnému povedomiu a kultúrnemu životu. Napísal aj filozofickú prácu *Filozofická rozmluva o svete*, ktorá zostala v rukopise.

Ako sme už uviedli na začiatku tejto časti, hlavnými reprezentantmi ideového pôsobenia v porevolučnom období, v období Memoranda a v tzv. matičnom období boli v rozhodujúcej miere literáti — básnici, spisovatelia. V ich prácach z filozofického hľadiska dominuje téma „národnej filozofie“. Ona im tvorila východisko v boji za národné práva Slovákov,

za národnú obrodu pri burcovaní národného povedomia. Rozvíjali ju zväčša v podobe romanticko-mesianistických, utopických vízií, s dôrazom na duchovno-kultúrne aspekty národno-obrodzovacieho procesu. Bola to myšlienková orientácia z hľadiska filozofie jednoznačne idealistická, kotviaca v kresťanskom náboženskom svetonázore.

K uvedenej skupine — pokiaľ ide o rozvíjanie „národnej filozofie“, sa pripájajú ďalší predstavitelia duchovného života porevolučného obdobia, ktorí však na rozdiel od literárne orientovaných tvorcov sústreďujú záujem na vlastnú filozofickú problematiku, na otázky ontologickej, gnozeologickej a axiologickej povahy.

K nim patrí Pavel Hečko (1825—1895). Rovnako ako predchádzajúci bol popagátorom všeslovanskej jednoty, agilným bojovníkom za národné práva Slovákov. V jeho tvorbe sa však ťažisko záujmu presúva na svetonázorovú oblasť vo všeobecnejšom, filozofickom slova zmysle. Ako by si uvedomoval, že v súčasnosti sa zvädza boj o základnejšie myšlienkové postoje ľudí, o svetonázorové princípy, viazané na celkový historický proces epochy. Hečko dobre vie, že v Európe sa v plnej intenzite rozvíja revolučný proces, že na javisko dejín nastupujú nové revolučné sily, že ich duchovnou silou je filozofia materializmu, socializmu, revolučnej, komunistickej premeny sveta. Hečko, viazaný náboženskou výchovou, poslaním evanjelického farára spája boj za národné obrodenie s bojom proti novým myšlienkovým prúdom, hlavne proti materialistickej filozofii. Z pozície ortodoxného fideizmu sa dokonca pokúša vypracovať ucelený filozofický systém, ktorý by vraj zodpovedal charakteru a potrebám slovenského ľudu.

V zmysle tradičnej náboženskej filozofie formuluje metafyzický postulát rozdvojenia skutočnosti na sféru hmoty a sféru ducha. Duch je základným a určujúcim princípom sveta. Prostredníctvom boha sa uskutocňuje vzájomné pôsobenie oboch sfér, tvorí sa ich ideálno-reálna jednota. Ako príklad takejto jednoty uvádza človeka (v prácach *Človek a jeho určenie*, Letopis MS 1873, *Antropologické úvahy alebo človek uvažovaný v jednote tela s duchom so zvláštnym ohľadom na jeho určenie skrz prírodu*, Orol 1879). Človek ako telesno-duchovná bytosť sa rozvíja v dvoch odlišných dimenziách; svojou dušou sa úplne vyčleňuje z prírody a zjednocuje sa s bohom. Preto oblasť jeho ducha je neprípustná empirickému skúmaniu, preto nemôže platiť ani Darwinova teória vzniku a vývoja prírody a človeka.

Uvedené metafyzické východisko Hečko aplikuje na gnozeologickú problematiku (pozri články *Kritérium pravdy alebo ako sa presvedčíme o tom, že sme istotnú pravdu poznali*, Letopis MS 1870, *Reálne, ideálne a pravé chápanie pravdy*, Letopis MS 1872). Uvádza tri zdroje poznania: zmysly, rozum a rozmysel. Podľa toho existujú tri druhy pravd: reálna, ideálna a reálno-ideálna. Nad týmito pravdami dominuje zjavená pravda, pochádzajúca od boha. Reálna, t. j. podľa neho pravda pochádzajúca zo zmyslov, je pravda, ktorú obhajuje a na ktorej buduje materializmus,

ideálna pravda je síce vyššia ako prvá, je však ohraničená abstraktnosťou myšlienky, pojmu, idey. Nad reálnou a ideálnou pravdou je pravda, ktorá vzniká spojením reálna a ideálna — reálno-ideálna pravda. V zmysle slavianofilskej a panslavistickej koncepcie štúrovcov práve reálno-ideálnu pravdu musia vyznávať Slovania, ak chcú realizovať svoje historické poslanie — vybudovať nový svet na všeludských ideáloch.

Hečko vo svojej tvorbe venoval značnú pozornosť otázkam výchovy. Jedine výchovou možno kultúrne a mravne povzniesť utláčaný slovenský národ. Základným poslaním výchovy však je uchovať kresťanské ideály. Len ich pomocou môžu Slovania vybudovať nový, lepší a spravodlivý svet, môžu sa povzniesť nad mravne skazený západný svet. Hečko sa takto hlási k typickej téze slavianofilov-mesianistov o skazenosti, morálnom a kultúrnom rozklade západných krajín nakazených jedom liberalizmu, materializmu a socializmu a o duchovnej morálnej čistote slovanských kmeňov, uchovávajúcich si tradíciu, náboženstvo, úctu k panovníkovi a vládnucej kaste.

V službách náboženskej výchovy hľadá Hečko aj zmysel poznávania a tvorenia krásna. Čím viac je napr. umelecké dielo preniknuté náboženským motívom zobrazujúcim krásu, božiu dobrotu, tým je krajšie, esteticky pôsobivejšie (pozri jeho úvahu: *Dôležitosť krásneho umenia vo výchove a v živote národov*. Orol 1872, č. 1—2).

Ako bojovník proti materializmu sa slovenskej verejnosti predstavil Samuel Ormís (1824—1875), profesor na revúckom gymnáziu. V článku *Filozofické úvahy* (Letopis MS 1869) rozvádza podivuhodnú úvahu o pomere štúrovcov k Heglovi. V Heglovom systéme vypadol etický zmysel dejín, Hegel skončil tam, kde iba začína nová etapa dejín — s historickým poslaním Slovanov uskutočniť všeludské humanitné ideály. Heglov panteizmus je podľa Ormisa v podstate skrytým materializmom, pretože boha redukuje na samopohyb absolútnej idey, t. j. zbavuje ho jeho transcendentálneho bytia. Štúr sa vyhol materializmu uznaním absolútnej nezávislosti ducha od hmoty, duše od tela, pevným zotrvávaním na pozíciách náboženskej viery. Práve preto jeho filozofia zodpovedá ideálom Slovanstva. Ormis taktiež ostro napadá Darwinovo učenie o voľnom výbere: do vývinu riadeného božou prozreteľnosťou vraj vnáša moment náhody a materialistický princíp.

Stredobodom pozornosti Ormisa boli otázky výchovy. Skúma ich výlučne v zreteľoch kresťanského náboženského svetonázoru. Pozoruhodný je jeho kladný postoj k viacerým pedagogickým názorom J. A. Komenského (*Výchovoveda pre seminaristov a rodičov* I. zv. 1971, II. zv. 1974).

Náboženskou filozofiou sú hlboko preniknuté aj noetickopsychologické úvahy o vedomí Daniela Laučeka Zábója (1846—1911), evanjelického farára v Rimavskej Píle a v Lužici. V zmysle tradičného dualizmu kladie podstatu vedomia do sféry čistého ducha. Z toho mu vyplýva nemožnosť empirického výskumu vedomia a jeho prejavov. Takýto výskum by bol ústupkom materializmu a bol by nezlučiteľný s nábo-

ženským svetonázorom. Jeho úvahy majú charakter neverifikovateľných špekulácií, ktorých zmysel sťažuje zložitá, až nezrozumiteľná terminológia a syntax (Napísal trojdielnu prácu *Ľudské povedomie* 1888, 1893).

Konzervatívny, slavianofilský a mesianistický trend poštúrovskej národnárskej generácie završujú ideovo-filozofické postoje Svetozára Hurbana Vajanského (1847—1916), ktoré sú o to vplyvnejšie, že ich propagátorom bol taký významný literát, politický činiteľ a žurnalista. Podľa neho slovenský národný život nebol ohrozovaný len narastajúcim tlakom maďarizácie, ale aj liberalistickými, socialistickými tlakmi, ktoré prichádzali zo západnej Európy, narastajúcou politickou silou vzráňajúceho sa robotníckeho hnutia. Aj Vajanský stavia do protikladu úpadkový, politický, spoločenský a morálne skazený voľnomyšlienkársky západ s idealizovaným štátnym útvarom cárskeho Ruska, symbolizujúcim pevnú štátnu moc, poriadok, úctu k tradícii, harmóniu medzi vládnúcimi vrstvami šľachty, zemianstva, inteligencie a ľudu.

Vajanský neskrýva silný odpor voči ambíciám vedy vypátrať tajomstvá prírody, poznať jej zákony a tak ovládnuť prírodné sily. Odporúča pokorne sa odovzdať do božej vôle, netúžiť po zmenách, prevratoch, stabilizovať tradičné formy života a zdokonaľovať ich na princípoch náboženského svetonázoru.

Záver. Počnúc Štúrovým spisom *Slovanstvo a svet budúcnosti* sa heglowska filozofia dejín postupne transformuje do roviny vizionárskych a metafyzických úvah o budúcnosti Slovanov. V nich sa sublimuje nielen porazenecká nálada, ale i strata dôvery v pokrok, racionálnosť dejín. Týmto momentom sa však stráca hlavná dimenzia obrodeneckého myslenia. Slovenské heglovstvo prestáva byť aktivizujúcou silou a úvahy o národe sa už neopierajú o reálne možné a prakticky uskutočniteľné perspektívy, ale naopak, perspektívy národa sa mystifikujú a strácajú reálny horizont.

LITERATÚRA

1. Orol Tatranský II. 1847.
2. PALÁRIK, J.: Za reč a práva ľudu. Bratislava 1956.

ФИЛОСОФИЯ ПОСЛЕШТУРОВСКОГО ПОКОЛЕНИЯ

Ян Боднар

Статья посвящена рассмотрению философского развития в Словакии во второй половине прошлого века. На это развитие оказало влияние поражение восстания, а его характерной чертой являлись мессионизм и фидеизм. Идеиную платформу представителей послештуровского национально-будительского поколения разработал Л. Штур в своем трактате „Славянство и мир будущего“. Эта платформа означала существенное отклонение от прогрессивных идей наших просветителей и явилась выражением смирения и малодушия.

Она резко контрастировала с возрастающим влиянием материалистических и социалистических идей на европейском континенте, которые, несмотря на поражение революции, определяли главное направление прогресса в философской мысли.

DIE PHILOSOPHIE DER NACHSTÜRSCHEN GENERATION

Ján Bodnár

Die vorliegende Studie ist der Untersuchung der philosophischen Entwicklung in der Slowakei der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts gewidmet. Diese Entwicklung war durch die Niederschlagung des Aufstandes gekennzeichnet und ihr charakteristischer Zug war eine Hinwendung zum Messianismus und Fideismus. Die ideelle Plattform der Repräsentanten der nachstürschen Generation der nationalen Erwecker entwarf L. Štúr in seiner Schrift *Das Slawentum und die Welt der Zukunft*. Sie bedeutete eine markante Abwendung von den fortschrittlichen Gedanken unserer Aufklärer, war Ausdruck der Resignation und des Dafaitismus und stand in einem krassen Gegensatz zum anwachsenden Einfluss materialistischer und sozialistischer Ideen am europäischen Kontinent, die trotz der Niederwerfung der Revolution die Hauptrichtung des Fortschritts im philosophischen Denken bestimmten.